

Bakk Miklós:

Az RMDSZ memorandumáról. Három szempont

1993. szeptember 23-án az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése ajánlásokat fogalmazott meg Románia tagfelvételi kérelmével kapcsolatosan. Ezeket a Közgyűlés 176/1993-as Véleményezése foglalja össze; teljesítésükre Románia ígéretet tett. Égy hónappal Románia felvétele előtt, augusztus 26-án az RMDSZ is nyilvánosságra hozta Memorandumát Románia Európa Tanácsba való felvételéről. A dokumentum 15 pontban fogalmazza meg azokat az elvárásokat, melyeknek – az RMDSZ megítélésében – Románia eleget kell hogy tegyen az európai normákkal összeegyeztethető belső jogrend kiépítése során; a kisebbségi jogigényekre és sérelmekre vonatkozóan adatgazdag mellékletet is tartalmaz.

Az Európa Tanács 176-os Véleményezésének hat pontja közvetlenül megismétli a Memorandum elvárásait, további négy pont pedig az aláírásra és ratifikálásra javasolt okmányok - a Helyi Önkormányzatok Európai Chartája és a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája - előírásai révén kapcsolható a Memorandumban megfogalmazott igénylésekhez.

Románia Európa Tanácsba való - akár történelmi jelentőségűnek is nevezhető - felvétele tehát az RMDSZ politikai és diplomáciai sikerének is tekinthető. Az esemény több távlatot is felkínál az elemzőknek; az alábbiakban három ilyen szempontot szeretnék érvényesíteni. Van mindenképp egy aktuálpolitikai szempont, mely a történések tiszta politikumának az áttekintésére alkalmas; van egy, etnopolitikai dimenzió - ebben jelentkeznek az önrendelkezésről és autonómiáról folyó viták -, és végül, megfogalmazható egy geopolitikai nézőpont is, mely ritkán jelenik meg a napi elemzések szintjén.

Aktuálpolitikai értelemben a Memorandum jelentős fordulópontra.

Az 1975-ben elfogadott' helsinki záróokmány, melyet aláírtak az akkori kommunista államok is, az úgynevezett „harmadik kosár” révén számonkérhetővé tette az emberi jogok megsértését. A totalitárius, kommunista rendszerek disszidensei, a záróokmány nyomán kibontakozó emberjogi mozgalmak azt kérték számon a keleti blokk kormányaitól, amire azok kötelezettséget vállaltak az egyezmény aláírásakor. Mivel ezt nem lehetett tagadni, a hatalmon levők „ideológiai” fegyverhez folyamodtak: „hazafiatlansággal”, az ország „lejáratásának” szándékával vádolták meg a nevéssé váló disszidens személyiségeket. Ezek után úgy tűnik, hogy egy ideológiai reflex továbbélésének vagyunk tanúi, amikor a jelenlegi kormányzóerők képviselői egyfajta „nemzeti szolidaritást” követelnek az európai normák iránti fogadókészség bizonygatásában. Az RMDSZ Memorandumának parlamenti vitája eléggé egyértelművé tette e „mimézist”; nyilvánvalóvá vált, hogy a román politikai elit jelentős része nincs felkészülve az új, európai, transznacionális politikai keretekbe való beilleszkedésre, s ezen nem változtat a zajos, deklaratív „Európa-pártiság” sem.

Ezért a Memorandum vitája több volt, mint a gravaminális politika megkérdőjelezésének, az arra válaszolás hagyományának egy újabb manifesztációja: a felkészülés kezdetét is jelenti az európai, transznacionális keretek közötti politizálásra. E keretek között a „nemzeti érdek” nem az egyes parlamentek valamilyen „mandátuma” alapján „szokás” képviselni, hanem azon befolyásolási pályák kialakítása révén, amelyekre a különböző európai pártszövetségek támogatásával lehet szert tenni.

A folytonosság értelmezései

A „nemzeti érdek” megfogalmazhatóságának kérdése már átvezet elemzésünk **etnopolitikai** dimenziójába. A Demokratikus Konvenció politikai elemzői által elkészített jelentésben a Memorandum mellékleteit éri a legvehemensebb kritika, mégpedig azt az - a mellékletből kiolvasható - érvelést, miszerint folytonosság van a két világháború közötti korszak kormányai, valamint a kommunista rezsim által folytatott kisebbségi politika között.

A két világháború közötti korszak értelmezése mind a magyar, mind a román politikai gondolkodásban szemléletté rögzült, se két, egymással szemben álló szemlélet közvetlenül is megjelenik a posztoszocialista, „átmeneti” korszak legitimitási kérdéseiben.

A totalitárius rendszer összeomlására láthatóvá térte a társadalomban politikai szervezőelvként is jelen levő elváráshorizontokat. Ilyen elváráshorizontot megjelenítő retorikai elem - például - a román ellenzék szóhasználatából közismertté vált a „normalitás visszahódítása” (revenire la normalitate) kifejezés. Ezzel mondja el a román politikai elit egy. része azt, hogy lehetségesnek, sőt, kialakítan-dónak tart egy olyan jogrendet, amely egyrészt „jogutódja” a háború előtti, demokratikusnak minősített rendszernek, annak hagyományait viszi tovább, másrészt viszont alapja is lehet az európai integrációnak. Ez lényegében a román „legitimista” álláspont (a legitimizmus kifejezést itt nem eredeti, szótári értelmében használom, hanem egy jóval tágabb jelentésben, a politikai gondolkodásmód azon válfaját megnevezendő, amely a legitimitás kérdéseit helyezi az előtérbe), mely a történelem „folytatására” buzdít, mégpedig „onnan” kezdve - s itt, nyilván, csak alkotmányos rendről lehet szó -, ahol az „megszakadt”, vagyis a királyi diktatúrát megelőző, az 1923-as alkotmányon alapuló politikai szisztémától.

Az RMDSZ érvelésmódjában megjelenő „folytonosság-tény”, a háború előtti és a kommunista rendszer kisebbségellenes politikája közötti hasonlóság (sőt, egyesek szerint: lényegi” azonosság) megállapítása a román elit szemszögéből a románság demokratikus hagyományainak tagadásával egyenértékű. Sőt, a magyar „legitimista” léfvelésmódban 1918 az a történelmi pillanat, ahonnan „kezdve” valahogy újra kellene tárgyalni a román-magyar viszonyt. Ugyanis az 1918-as „momentum” lehetővé tette az erdélyi románság számára az önrendelkezést; viszont megtagadta ugyanezt a magyaroktól. (A történelmi eseményeket s a történelem konkrét logikáját itt most nem vizsgáljuk.)

Azonban arra is fel kell figyelnünk, hogy az RMDSZ folyamatosnak tekinthető hivatkozása a Gyulafehérvári Határozatra, mint a „közösségi jogok forrására, egyben a határok tekintetében kialakult status quo elfogadását is jelenti, valamint azt; hogy az 'irredentizmusnak nincs „legitimista” alternatívája. Ennek elfogadása azonban semmilyen relevanciával nem bír az 1923-as alkotmány legitimitására nézve, miközben a román politikai elit gondolkodásában 1918-at és 1923-at legitim fejlődés logikája kapcsolja össze: 1918 a határok tekintetében volt az önrendelkezés éve, 1923 pedig ezt/ teljesítette ki a belső, demokratikus jogrend tekintetében - s ez utóbbi csak a területi egység alapján vált lehetségessé. Az 1923-as alkotmány legitimitásának magyar megkérdőjelezése - s mi más lenne a 75 éves kisebbségellenes politika folytonosságának a tételes kijelentése, mint az 1923-as alkotmánynak a kommunista alkotmány legitimitás-szintjére való lefokozása - ezért a határkérdés lebegtetéseként appercipiálódik.

Eltérő megközelítésmódok

Természetesen, ezek az eltérő legitimitás-logikák a politikai gondolkodásmódnak csupán a konzervatív, „térfelét” uralják. Mellettük létezik egy pragmatikus, „liberális” megközelítésmódja is a kérdésnek, mind a román, mind a magyar politikai gondolkodásban. A „liberálisod” (az idézőjelt itt is következetesen használom, mert nem pártokra, irányzatokra gondolok) nem az önrendelkezés jogából s az alkotmányos hagyományokból indulnak ki, hanem az autonómiák társadalmi, hasznából, az autonómiaformák és az egyén viszonyából, A civil társadalom önszerveződési készségében, a szükségletek létezésében találunk támpontra, de amiként eltérő logikák alapján ítélnék a román és magyar „konzervatívok”, ugyanúgy jelentős különbségek vehetők észre a román és a magyar „liberális” felfogásmódok között is.

A román felfogásmódban egy kétpólusú, jakobinusnak nevezhető modell vált hagyományossá. Az egyik póluson a szabad, cselekvő individuumok vannak, a másikon az állam, mint az oszthatatlan szuverenitás letéteményese s egyben végrehajtó szerve is. Ebben a modellben a kisebbség mint kollektívum legfeljebb szabad társulásként, a társulási jog alapján megjelenő magánjogi személyként képzelhető el. Az RMDSZ „liberálisai” (s itt sem csupán a létező, magát szabadelvűnek nevező platformra gondolok) viszont közjogi személyiségű communitasra gondolnak, úgy vélik, hogy a társulási jog csupán - s legfeljebb - csak az identitás megfogalmazásához-megjelenítéséhez elégséges, de nem biztosítja azt a közhatalmat, amely garantálja is ennek az identitásnak a védelmét és fejlődését. A belső önrendelkezés jogának politikai kinyilatkoztatása számukra a közhatalomból való részesedés módjának és mértékének a megállapítására irányul.

Valószínű, hogy ebben az esetben is egy hagyományra alapozódó szemléleti különbségről van szó: az állam és civil társadalom viszonyának eltérő konceptualizálásáról. A közjogi intézményeket a civil társadalom történelmileg kialakult sajátos intézményformáiként is lehet tekinteni - ennek vannak előzményei a magyar liberális gondolkodásban -, másrészt viszont olyan hatalmi központoknak is tűnhetnek, amelyek csak fokozzák az egyén állammal szemben amúgy is meglevő kiszolgáltatottságát (ez inkább a román „liberális” szemléletet jellemzi). Mindez kihat a közösségi jogokról való gondolkodásra is. Ugyanis, ha minden közhatalmat valamilyen állami „nyúlványnak” tekintünk, és nem fogadjuk el, hogy a közhatalmi intézmények adott esetben a civil társadalom állammal szemben megnyilvánuló „erejét” is kifejezhetik, akkor valóban nem marad más biztosítéka az individuum szabad létének, mint az egyéni jogok jól kiépített rendszere. A román és magyar közjogi szemlélet különbözőségében két eltérő politikai paradigma ragadható meg. Az egyikben - s filozófiailag ez a kidolgozottabb - az állam „társadalmi szerződésként” jelenik meg, mely egyének között jön létre, a másokban az állam különböző, már korábbról létező „szuverenitások „koalíciója”.

Látszólag a helyi, települési szintű önkormányzat, egy következetes decentralizálási politika elégséges lehet a különböző, helyi, regionális (akár etnikai) közösségek önrendelkezésének biztosításához. Elméleti sarkításban a kérdés úgy tevődik fel, hogy a közösségek szuverenitása „natív” formákat ölt-e (van-e természetjogi alapja?), vagy mindössze a népszuverenitás valamiféle „delegált” hányada, racionalista és erkölcsi (tehát: demokratikus) megfontolások alapján érvényesülő meghatalmazása az egyes közösségeknek. .

Az igazi nehézségek azonban a gyakorlati kérdések kapcsán jelentkeznek - az ördög a részletekben van -, s ezek még a decentralizálás mellett politikailag igazán elkötelezett kormányokat is sújtják. Például: milyen mértékben fejeződik ki a települési önkormányzatban a helyi közösség identitása? Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a települési önkormányzat a helyi

közösség identitását is kifejezi, akkor el kell fogadnunk - az identitáshoz való jog alapján -, hogy a közösségek maguk dönthetnek arról, milyen területi-közigazgatási egységhez akarnak tartozni. Ezzel viszont a területi-közigazgatási egységek is identitáshordozókká válnak, és a települések szabad társulási jogából kell levezetnünk a ki- és átalakulásukkal kapcsolatos jogosítványok tartalmi elemeit. De hol vannak az ilyen típusú, „alulról jövő” közigazgatási reformnak a határai? Az RMDSZ Memorandumában a belső önrendelkezés jogára való hivatkozás politikai nyilatkozatnak tekinthető: a „romániai magyar nemzeti közösség” nevében fogalmaz meg szuverenitásigényt. E szuverenitásigény alkotmányjogi formuláját az „államalkotó tényező” kifejezés rögzíti (F. pont). Ha az önrendelkezésnek van stratégiája is, akkor viszont azt az RMDSZ nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről szóló törvénytervezetéből kell kiolvasni. A törvénytervezet ugyanis egy latens programot is tartalmaz, mely két alapvető irányt jelöl ki. Egyrészt a civil társadalom felé irányul, ideológiai irányt szab az önszerveződésnek (nemzeti identitás - közösségek - közjogi forma), másrészt megadja azokat az alapfogalmakat, melyek behatárolják az autonómiák meghatározásának politikai terepét (egyéni jogok - közösségi jogok - önkormányzatok - státúumok). E fogalmi keret azonban nem illeszkedik a román jog alapfogalmaihoz, s így a kommunikáció kérdése - bár a pusztán „ideológikusságból” áttevődött a jogi fogalmak körül lefolytatható viták területére - továbbra is probléma marad, jóllehet, számítani lehet a disputák mérséklődésére.

E következtetés, mármint hogy az autonómia kérdésében a politikai kompromisszumok szokott útja nem tűnik járhatónak, igazolni látszik azon társadalomtudományi kiindulópontok helyességét, amelyek „párhuzamos társadalmak” meglétét feltételezik az ilyen politikai-kommunikációs problémák mögött. Ezért néhány teoretikus megállapításra mindenképpen utalni kell, jóllehet, ez kitérőt jelent tárgyunkhoz képest.

Két fejlődés-modell

A nyugat-európai nemzetek a XVIII.-XIX. század során államnemzetekként jöttek létre, a társadalom nemzetté integrálása állami „eszközökkel” valósult meg. Közép-Európa viszont, ezzel szemben, egy egészen más utat járt be: a nemzeti identitás függetlenül az állam szervező tevékenységétől, s mint civil társadalmat szervező elv „új valóságokat” teremtett. E folyamat a Habsburg-monarchia elitjeinek történeti vizsgálatából is kihámozható. A birodalmi identitást kezdetben egy anacionális, „nemzetek feletti” elit képviselte, amelynek éthoszáat „dinasztikus állampatriotizmusként” határozza meg több történész. A különböző nemzeti elitek csak később jelentek meg, mégpedig a helyi társadalmak elitjeiként, amelyek legitimitásukat a „nemzetiben” fedezték fel (R.A; Kann, Dér Aladár, Fejtő Ferenc). Így vált a nemzeti eszme ezen helyi/regionális társadalmak autonóm szervezőelvévé, olyan, az államtól független civil társadalomra irányuló szervezőelvévé, amely először kulturális nemzeteket teremtett a helyi társadalmakból, majd a kulturálisan megteremtett integrációs feltételekre alapozva, politikai szubjektumként is megjelenítette e nemzeteket. A Monarchia területén így létrejövő modern nemzetek (amelyek önmagukat természetesen nagyon is „ősieknek” gondolták) az erős közjogi hagyományban találták meg a számukra elfogadható alkotmányos megoldást; a román memorandisták - például - az 1867 előtti autonóm Erdély országgyűléseire hivatkozva az egyenlőséget a politikai szubjektivitással bíró nemzeti közösségek, „belső társulásaként” fogták fel. Az erdélyi román nemzeti mozgalom lényegében mindvégig megőrizte ezt a tipológiai különállását, a Gyulafehérvári Határozat is ennek a tradíciónak az örököse.

Elfogadva e politikai fejlődéstörténet elméleti alapvetését, el kell fogadnunk azt is, hogy Nagy-Románia közép-európai területeivel egy „distinct society”-t (Greenfeld) is örökölt, a maga államtól független nemzetkonstituáló elveivel, s ezért az RMDSZ állhatatossága, mellyel a „belső

önrendelkezés" programja mellett kitart, több, mint egy elit ideológiai lemerevedése a „nemzeti projekt” mentén - a közép-európai politikai modell látványos továbbéléseként is felfogható. Ugyanakkor észre kell venni, hogy e modellel szemben a román állam nem rendelkezik a különmemű társadalmakat integrálni tudó eszközökkel.

Figyelembe veendő, hogy az integráció esélyeinek **geopolitikai** vonatkozása is van. A román politikai elitek, kezdve a jelentős modernizációs terveket kidolgozó, 1848-as nemzedékkel, már a múlt században egyértelműen a „francia Európa” hívévé váltak, s ez a beállítódás majdnem mindenkor produktív kapcsolatokat, politikai sikereket biztosított. Mára azonban, az európai integrációs folyamatok mostani jellegét tekintve, e hagyomány már kevésbé látszik sikert biztosítónak, mivel nem az államok és politikai célú államszövetségek, hanem a régiók és a társadalmak integrációja került az előtérbe. Azok az elitek számára fenntartott „légi hidak” - s a francia-román kapcsolat ilyen volt -, amelyek az értékek és affinitások közvetítésében oly hatékonyak voltak, veszteni fognak jelentőségükből; a mostani integrációs trend már civil társadalmi diszpozíciókon alapszik, s közvetlenül függ a különböző helyi és regionális közösségek adaptációs készségeitől, azoktól a képességektől, amelyekkel e közösségek válaszolni tudnak a modernizációs kihívásokra.

E készségek viszont szomszédságok hatására alakulnak ki és „terjednek” - mind földrajzi, mind kulturális értelemben -, akárcsak a termelési vagy érintkezési kultúra ott, ahol nincsenek stratégiai beruházások. E sajátosságok már önmagukban is egy „autonómia-minimumot” jelentenek azon térségek számára, melyeknek kialakult szomszédsági kapcsolataik vannak más térségekkel - államhatárokon túl is - civil társadalmi szinten.

Az autonómiák esélyei

A modernizáció bizonytalanná, változóvá teszi a még csak elképzelt autonómiák körvonalait s a konszenzus, melynek ezen autonómiák meghatározása érdekében ki kell alakulnia a magyar politikai elitek között, egyre nehezebben lesz fenntartható. A növekvő belső konkurencia az autonómia fogalmának ideológiai értékcsökkenését vonja maga után, hiszen egyre több konkrét kérdésre kell majd konkrét választ adni, még hozzá olyan válaszokat, amelyeket csak a civil társadalom „korai”, „statikus” állapotában lehetett az autonómia fogalmába, mint általános célképzetbe, belevetíteni.

Paradox módon, mégis ez biztosíthat némi esélyt a magyarság számára olyannyira kért autonómiák megvalósulásához. Ha Románia európai integrációjára Közép-Európa felől kerül sor - márpedig csak így kerülhet sor (a Balladur-terv is ezt a folyamatot támogatja), akkor sor kerülhet az erdélyi és bánági provincia valamiféle „rehabilitációjára” is. Ez pedig nem lesz politikai konzekvenciák nélküli fordulat: lesz néhány párt, mely regionális programok kidolgozásába kezd, s előbb-utóbb eljut a strukturális változások igényének megfogalmazásáig. Ha ekkor az RMDSZ is átalakítja programját, s az etnicitás fogalmi helyett a territorialitás fogalmaira alapoz, vagyis olyan megoldásokat kínál fel, amelyek nemcsak a közösségi autonómia által érintett területekre, hanem az együttélés és érintkezés egész területére vonatkoznak, akkor kialakul egy új paradigma a közös érdekek felfedezésére. A tényleges érdekközösség és, a regionális elhivatottság felismerése hatékony kommunikációt alapozhat meg. Innen kezdve pedig már minden a körülményeken, a konkrét esélyek felismerésén és kihasználásán fog múlni...